

ŽEMAIČIŲ

ISTORIJA
DAILĖ
TAUTOSAKA
KULTŪRA
ASMENYBĖS
KALBA
TAUTODAILĖ

žemė

Žemaitiu kultūros draugėjės, Žemaitiu akademėjės ir Žemaitiu akademėnė jaunima korporacėjės „Samogitia” leidėnīs

ž e m a i t i u ž e m ė

1998/4(21)

Seniausios lietuviškos Mosėdžio kapų epitafijos

GIEDRIUS SUBAČIUS

1990 metų birželio mėnesį dalyvaudamas Birutės Vanagienės Mosėdžio tarmės žodyno ekspedicijoje, nusirašiau ir senuosius, spaudos draudimo laikotarpio, 1865-1904 metų, Mosėdžio kapų lietuviškus paminklų užrašus. Tai buvo laikotarpis, kai lietuviškų knygų, laikraščių spausdinti buvo negalima, o kapų paminklų tekstai niekam nekludė. Juose užfiksuoti tos vietos gyventojų kalbos trupinėliai, atsispaudusi vietinės kultūros istorijos dalelė, išlikę žmonių mąstymo, kultūros ištakų pėdsakai. Kartais iš užrašų galima matyti net kūrusio autoriaus raštingumą, kultūrinės aspiracijos. Nors, deja, visi tekstų kūrėjai likę anoniminiai.

Tokių užrašų radau bent keliolika, o tai, palyginti su kitais Žemaitijos miesteliais, gana daug. Dėl to, aptariant chronologiškai, juos dar prasminga perskirti bent į du mažesnius laikotarpius.

Pirmasis galėtų būti sąlygiškai skiriamas iki Aušros pasirodymo 1883 metais. Tai yra metas, kai, viena vertus, kultūrinė Žemaičių padėtis jau buvo labai pablogėjusi, uždrausta spauda ir vyskupas Valančius su vyskupijos centru iškeltas į Kauną, tačiau, antra vertus, dar nebuvo pradėti spausdinti įtakingieji, kalbą unifikuojant ir norminę laikraščiai *Aušra* bei *Varpas*. Tai periodas, kai senąją tradiciją buvo mėginama nutraukti, o naujoji – dar neatsiradusi.

Visų pirma norėčiau pateikti pačių paminklų užrašus, jų, užrašytų iki 1883 metų, radau net aštuonis – įspūdingą skaičių.

1. [1865] *Cze gul palajdoty Jonas Noniewicz / turiedams metu 79 numyry 1853 m. Mienesie / Geguzies 8 dieno. Ona žonka ano / amziaws sawa 75 metus numyry 1862 m. / Duktie Agnieszka turiedama metu 20 [29?] / numyry / 1853 m. / Rugpiutie / 8 dieno. // Teypogi duktie Urszula Pocewiczieny / turiedama metu 57 numyry 1865. / Mienesie Rugsieje 22 dieno. Už katras / praszaw sukalbiety po wyina Sweykamarie // (Didelis geležinis kryžius.)*

2. [1872] *KUN: / BAŁTRAMIEJAUS CZYZENIEWSKI, / ZOKANA S. AUGUSTINA, /*

MIR: / 1872 / M. RUG: / 8 D: / PAR= / GIW: / 73 M: // (Geležinis kryžius.)

3. [1874] *Cze / ils / OKTAWINA GALDYKAL / numiri 1874. m. am 15 m. / praszom pasimelsti // (Geležinis kryžius, nuvirtes.)*

4. [1876] *Cziona / ils / kunas / Jurgia Budryka, kursaj turiedamas amziaws sawa 45. m. / parsyskiry su towmi swietu 1876. m. rugsieje 29. d. / skajitowaw praszaw sukalbiety tris swejka Marije. // (Geležinis kryžius.)*

5. [1879] *Czie gul palajdotas ALOIZOS KAŽJS. turie! / metu 44. mere 1879. kowa m. 5. d. / skajitowaw praszaw sukalbjete 3. swejka / MARIA // (Geležinis kryžius.)*

6. [1879] *Cze dus / JURGIS TILSZKI † 1879. / ano pati BARBORA † 1874. ir duktie Wonna / pasimelskiet į [sic!] anus. // (Geležinis kryžius, nuvirtes.)*

7. [1881] *JONS GALDYKS / giwenis metus 47 numiri 1881 / Praszom / už jo / dusze / poterelus / sukalbiety. // (Geležinis paminklas.)*

8. [1881] *Cziona / ils / kunas / BARBORAS SZOPAGIENES / † 1881 Sause 28 d. / Jone / Szopag // (Geležinis kryžius.)*

Bendriausias šio laikotarpio paminklų užrašų bruožas – gana gerai išlaikyta žemaičių tarmė, čia dar nematyti bendrinės kalbos, paremtos vakarų aukštaičių tarme, idėjų, vėliau atklysančių iš Mažosios Lietuvos.

Tačiau tarp šių tekstų yra ir svarbių skirtumų, o tuos skirtumus visų pirma nulėmė nevienodas rašytojų raštingumo lygis, nevienodas ankstesnių žemaičių raštų tradicijos pažinimas. Pirmiausia dėmesys krypta į pirmąjį ir ketvirtąjį užrašus, kurie atitinkamai kurti Nonevičių šeimai (1 užrašas) bei Jurgiui Budrikui (4 užrašas). Šiedu tekstai ilgesni už kitus. Nors abu užrašus skiria maždaug 11 metų tarpas, jie tokie panašūs, kad gali kilti įtarimas juos esant rašytus to paties žmogaus. Štai abiejuose gana dėsningai norėta išlaikyti (nors ne visada sėkmingai) tradiciniuose žemaitiškuose tekstuose skirti garsai [e] ir [i], t. y. žemaičių [e] žymėtas y, pvz., *Noniewiczzy* (1) 'Nonevyčia',

numyry (1, 4x) 'numirė', *palajdoty* (1), *parsyskiry* (4), *Pocewiczieny* (1) 'Pocevičienė', *sukalbiety* (1, 4), o [i] ženklintas i, pvz., *parsyskiry, skajitowaw*. Taip pat panašūs ir raiškus bruožas yra dviraizdžiai junginiai *ow* ir *yi* žemaitiškiems downininkų dvibalsiams [ou] ir [ei] žymėti: *su towmi* (4) 'su tuomi', *wyina* (1) 'viena', nors vienas pavartotas viename tekste, kitas – kitame. Abu šie dviraizdžiai rašmenys yra labai senos žemaitiškų raštų tradicijos žymė. Digrafai *ow* ir *yi* vienoje vietoje kartu rašyti tik XVIII amžiaus *Žyvate* (*Ziwatas Pona yr Diawa musu Jezusa Christusa*, Wilniaw, 1759), kelis kartus leistame pakartotinai, taip pat Karpavičiaus *Kozoniuje* (*Kozonius K. Mykola Karpawiczas [...] Baznicio S. Jona sakitas Wylniuw Dyino 20. Karwela, 1794*), sakytame per 1794 metų sukilimą. Vieną paskirą digrafą *yi*, tiesa, vartojo ir Jurgis Pabrėža, ir Antanas Klementas, pačioje jaunystėje – net Simonas Daukantas. Tačiau greta *yi* nė vienas iš jų nerašė *ow* (tik *ou, uu, ou*). Be to, visai panašiai, kaip buvo įprasta *Žyvate* ir apskritai XVIII amžiaus lietuviškuose ar žemaitiškuose raštuose, Nonevičių bei Budriko epitafijose digrafas *aw* rašytas ir dvibalsiui [au] žymėti, pavyzdžiui, *amziaws* (1, 4), *praszaw* (1, 4), *skajitowaw* (4). Kitos rašybos ypatybės taip pat nesikerta su žyvatiškosiomis. Todėl visai nenustebčiau, jei Nonevičių ir Budriko antkapių užrašytojas, jei jis tikrai buvo vienas, namie ant stalo būtų turėjęs kurį nors iš ankstesniųjų *Žyvato* leidimų. Greičiau atvirkščiai – nustebčiau, jei būtų jo neturėjęs ir nesinaudojęs. Galų gale pasakytina, kad tas tikėtinas užrašytojas buvo žemaitiškos nuostatos žmogus, orientavosi į seną žemaičių tradiciją, ir būda-

(Nukelta | 22 psl.)

mas gerai išsilavinęs, nesirinko rašyti sulig aukštaitiškais, tik sulig žemaitiškais raštais. Jei man reikėtų surasti jo pavardę, visų pirma ieškočiau tarp to meto Mosėdžio kunigų. Apskri-

tai tokie tekstai rodo, kad uždraudus spaudą žemaičių protai neištuštėjo, kad šviesiesiems ir toliau svarbi bei galiojanti buvo gerokai prieš 1863 metų sukilimą ugdyta tradicija.

Kitų šešių to laikotarpio paminklų užrašai rodo mažesnę žemaičių raštų išmanymą. Štai nors ne visada nuosekliai žemaičių garsas [e] juose tiesiog žymimas arba raide *i*, arba *e*. Pavyzdžiui, su *i* rašoma CZYŻENIEWSKI (2) 'Čiženevskio', GALDYKALI (3) 'Galdikalė', ir (6), Jones (8) 'Jonis?', MIR (2) 'mirė', numiri (3, 7) 'numirė', o su *e* – mere (5) 'mirė', Sause (8) 'sausio', sukalbjete (5), sukalbiete (7) 'sukalbėti', SZOPAGIENES (8) 'Šopagienės'. Vadinasi, tarmės garsas pažintas, norėtas pažymėti, tačiau nežinota, kaip jį įprasčia rašyti. Panašiai komentuočiau ir kai kurias kitas lytis, pavyzdžiui, netikėta žemaičių tradicijai rašyba buvo vietoj *ie* ženklinti *je* (sukalbjetė), vietoj *(i)aw* ar *(i)au* – *eu* (šakjitojeu 5), vietoj *o* – *wo* žodžio pradžioje (Wonna 6 'Ona'). Visus šiuos atvejus turėjo rašyti žmonės, gerai mokėję savo tarmę, tačiau menkai pažinę buvusius žemaičių raštus. Matyt, dauguma šešių epitafijų užrašytojų mokslo buvo ragavę mažiau už Nonevičių ir Budriko antkapinių užrašų autorių, tik išmokę pažinti raides, bet daug knygų skaitydami nesudilinę. Vadinasi, bendriausias šio laikotarpio užrašytojų bruožas yra žemaičių tarmės mokėjimas ir laikymasis, o skirtumas – labai nevienodas išsilavinimas ir rašomosios kalbos tradicijos pažinimas.

Labai noriu atkreipti dėmesį ir į du dar prieš aštuonerius metus buvusius, tačiau jau nulūžusius paminklus: Oktavinos Galdikalės (3) bei Jurgio, Barboros ir Onos Tilškių (6). Ar jie dar tebėra išlikę, išsaugoti, ar amžinai prapuolę ir nusinešę svarbią Mosėdžio kultūros dalelę į nebūtį? Ar žinojo Jonas Galdikas, palaidotas tuose pat kapuose (7), kad jo bendrapavardė Oktavina, pagal metus galėjusi būti net jo dukra, nepraėjus nė pusantro šimto metų, jau nebe-

turės savo paminklo, kuris, kas ten žino, gal buvo ne be jo paties rūpesčio darytas? (Abiejų Galdikų paminklų rašyba labai panaši, plg. abiejuose paminkluose vienodai rašytus žodžius *numiri*, *praszom*.) Labai norėtusi tikėtis, kad Mosėdžio žmonės bei kapai tebesaugo ir tebesaugos tarp kitų ir šiuodu kryžiu...

Antrasis laikotarpis, kuriam skirčiau likusius aštuonis 1990 metais matytus antkapių užrašus, apimtų periodą nuo Aušros pasirodymo 1883 metais, iki tol, kol draudimas spausdinti lietuviškai buvo panaikintas 1904-aisiais. Čia surašiau ne tik apytiksliai datuotus, bet ir neturintčius datų paminklus, kurie, spėtina, taip pat gali būti antrojo, ne pirmojo periodo. Šio laiko paminklų kalba dar įvairesnė, todėl tikslingiau juos apžvelgti kiekvieną atskirai.

9. [1888] *Praszom atsiduksiet i pri i Diewa. – // Pamen- i klas. i tikros. i mejles i Tiewu / FRANCISZKAS BRICZKALIS MACKIEWICZENIS / mirusis Gegužes 11 d. 1868 m: amž: 75 m: / PETRA MACKIEWICZES mir: Rugpjuti 14 d. 1888 m: amž: 95: //* (Geležinis kryžius.) Tai labai neblogai žemaičių tarmę išlaikysio užrašytojo darbas: plg. *atsiduksiet i* 'atsiduksėti', BRICZKALIS 'Bričkalės', *mirusis* 'mirusios', *Pamenklas* 'pamenklas', *pri* 'prie' ir pan. Tačiau nevertota senoji tradicijai y žemaitiškam garsui [e] žymėti, tik *i*. Vis dėlto labai gali būti, kad priežastis kita, nei ankstesniojo laikotarpio paminklų: y atsisakė ne dėl to, kad nepažino senosios tradicijos, o kad mokėsi naujosios aukštaitiškos. Tokią mintį remtų gražiai parašyti mėnesių pavadinimai *Gegužes*, *Rugpjuti*, jau šiek tiek prieš 1888-uosius galėti išmokti iš Aušros, kitų aukštaitiškų tekstų. Bet tai dar tik naujos gimstančios aukštaitiškos bendrinės kalbos užuomina.

10. [1893] *PRASZOM / SOKALBIETY / 3 SWEIKA / MARYJA // PELIKSAS RIEPSZUS / † 1893 M. / KOWAS 29 D / 62 METU //* (Geležinis kryžius.) Maža duomenų tiksliau spręsti apie šios epitafijos autoriaus išsilavinimą ir kultūrinę orientaciją. Tik matyti, kad jis žemaitiškai rašė žodį SOKALBIETY (kas žino, ar ne nuo kokio kito paminklo nužiūrėta), kad gražiai tarsi aukštaitiškai rašė KOWAS. Čia nėra labai ryškių požymių į rašomąją kalbą kitimą ženklų.

11. [1893] *BARBORA / BAUŽIENIE / † 1 LIEPOS 1893 M. / ISZ NAUJUKU SODOS // MIKOŁAS BAUZIS † 5 D. RUGP. 1888 M. //* (Geležinis kryžius.) Šis Baužių paminklas, turbūt rašytas tais pat 1893 metais, jau visai kitoks. Lytis su aukštaitiškais *ie* ir *o* – LIEPOS nedviprasmiškai rodo, kad jei užrašytojas nebuvo aukštaitis, tai būdamas žemaitis tikrai skaitė *Varpą*, *Ūkininko patarėją* ar kitus draudžiamus laikraščius, orientavosi į vis įtakingesnę aukštaitišką bendrinę kalbą. Gal net laikė save Mosėdžio šviesuoliu?

12. [1900] *Jurgis 1900 / DOMINCELLA BUCZIE / prasza pasimalsti. //* (Geležinis kryžius.) Šis trumputis Bučių paminklo užrašas,

nors palyginti vėlyvas, yra išlaikęs stebėtiną žemaitiškumą, kurios absoliuti dauguma žemaičių savo raštuose vengdavo, t. y. monofongizuotą galūnės dvibalsį: BUCZIE 'Bučiai'. Taip pat dar išlaikyta žemaitiška a žodyje *prasza* 'prašo'. O pridūrus, kad neįprastai parašytas ir dvigarsis *ial* žodyje *pasimalsti* 'pasimelsti', galima daryti išvadą, jog užrašytojas buvo labai neįgudęs raštininkas, mažai skaitęs kitų tekstų, tik gerai mokėjęs savo tarmę.

13. [1904] *CZIONAJ: EŁS: KUN= / AS: KAZIMIERA: NA= / RINEŁA: PRIETEŁEJ / MANA: PRASZOM: SO / KALBIETE 3 SWEJKA / MARIJES: IR: ANZINA [sic!] AT= / EŁSI: MÈRE: BIRŽELI: 14 D: 1904 M: Amžiaus: 51: M= //* (Geležinis kryžius.) Šitas, vėliausias, spaudos draudimo pabaigos datą turintis paminklas, akivaizdu, užrašytas labai mažai raštingo žmogaus. Tai rodytų, pirma, kad J didžioji parašyta su tašku. Antra, žemaičių garsas [e] viena

G. Subačius Žemaitijoje. 1997 m.

kartą paženklintas *Ė* su tašku, tai iš aukštaitiškų Mažosios Lietuvos laikraščių paimta raidė, o dėl neišmanymo pritaikyta kitokiam žemaitiškam garsui žymėti. Trečia, ištiesai dėl liotus dvi-taškis, vos ne po kiekvieno žodžio; matyt, kur nors pamatytas (kad ir ant senesnio tų pat kapų Čiženevskio (2) paminklo) ir daug kur sudėliotas vos ne kaip puošmena, nesuprantant, kad anksčiau jis buvo dedamas tik po sutrumpintų žodžių. Ketvirta, yra akivaizdžių rašybos klaidų, pvz., ANZINA 'amžina', PRIETEŁEJ 'prieteliai' (šio žodžio su kieta / netarė nei žemai-

čiai, nei aukštaičiai). Tačiau, kad ir nemokėdamas gerai rašyti, kūrėjas žemaičių tarpe kalbėjo, o prie bendrinės kalbos prisitaikyti nesugebėjo.

14. [B. M.] S. † P. / *cionai ils / kunas Ta= / wo p / a petkos / Sodos Jaukszl / om[?]žiaus 20 M. //* (Geležinis kryžius, užrašas akmens postamente, eilučių pabaigos neįskaitomos.) Iš mažo ir gerokai aprtrupėjusio užrašo sunku spręsti apie autorių. Matyti, viena, kad aukštaitinta žodžio *Tawo* galūnė, antra, jei tikrai gerai įskaitytas ištrupėjęs užrašas akmenyje – yra ir žemaitiškas dvigarsis [om]: *omžiaus* 'amžiaus'.

15. [B. M.] CZIONAJ YLS KUNAJ JOKIMA / YR KAROLINOS KATARŽIU // (Geležinis kryžius.) Šis, antrasis datos neturintis užrašas, matyt, taip pat yra antrojo periodo. Iš jo aiški ir orientacija į aukštaitišką madą, plg. *KAROLINOS*, ir senoviškos tradicinės žemaičių rašybos aidas, plg. *YLS, YR*. Matyt, užrašytojas nebuvo visai neraštingas asmuo, nebuvo abejingas aukštaitiškiems vėjams, bet pats kalbėjo žemaitiškai (plg. ir *JOKIMA* 'Jokimo').

16. [B. M.] ČIA JLSA A † A KUNAJ / S. A. / SUPU PAMILIJOS / PRASZAM SOKALBETE / 1. TEVE // (Geležinis kryžius.) Šis, jau paskutinis kryžius yra skirtas S. A. Sūpų šeimai. Jos užrašytojas turbūt buvo žemaitis, tačiau čia vėlgi ypač ryškios pastangos taikytis prie išsilavinimą ėmusios simbolizuoti bendrinės aukštaitiškų kalbos. Štai nors žodis *SOKALBETE* pradėtas žemaitiškai o ir baigtas žemaitiškai e, tačiau vidurinė e aiškiai aukštaitiškai. Taip pat aukštaitiškai e yra žodyje *TEVE* 'tėve', o vienguba v, pirmą kartą atsiradusi *Aušros* puslapiuose, stačiai išduoda autorių nebusį abejingą slaptajai lietuviškai spaudai. Gerai, kad Rusijos žandarai nesugebėdavo tokios įtakos įžvelgti...

Kyla minčių apie šio paskutinio paminklo likimą. Šiandien S. A. ir kitiems Sūpams jis jau nebeprisitaikęs. Dabar šis kryžius stovi ant naujesnio kapo ir yra skirtas įamžinti kitos šeimos atminimą. Jau šio amžiaus viduryje ant jo užrašyta: *Budrikenė Agnietė 1955 Julius Budrikis 1955*. Gal kai kurie mosėdiškiai dar galėtų pasakyti, ar to gražiai senąsias žemaičių tradicijas išlaikiusio paminklo amžinasis tylusis saugotojas Jurgis Budrikas (4) šiems Budrikams ne giminė? Šiaip ar taip, žmogus truputį su-trinki ir nežinai, ar pykti, kad kažkas pasinaudojo svetimo kapo kryžiumi, ar džiaugtis, kad taip išsaugojo nykstantį paminklą ir jo užrašą...

Vadinasi, apskritai antrojo periodo užrašai mišresni, juose labiau atsispindi aukštaitiškų raštų įtaka, bet vis tiek visiškai aišku, kad didžiūma jų užrašytojų buvo žemaičiai. Ne visi labai įgudę rašyti, bet, matyt, jau trokštantys skaityti aukštaitiškai.

Tokia galėtų būti trumpa Mosėdžio kapų senųjų lietuviškų užrašų istorija. Kad istorijos būtų rašomos, paminklams reikia išlikti.

Gedimino Žilinsko ir Sigitto Varno nuotraukos

Po tamsoms lėip... ož akmėnū tuoruos...

SKROIBĖ ALMA – GRANAUSKIENĖ

Da vaks būdama muokiejau Muosiedie gyvenosė kara metu gimnazista Kazragė Alė (Algėrda) eilierašti. Ė šėndėin atmėno vėina kėta anuo puosmieli:

Pakrypusių kryžių juoda karalyste,
Tamsiųjų šešėlių slaptinga šalie!
Kas amžiams užmiega, tasai nebegrįžta,
Sustoję prie kapo jam tariam „Sudie“.

Kiek tūkstančių žūva, kiek tūkstančių pūva,
Ir štai kas belieka iš gyvo žmogaus.
Nejaugi numirsiu, kaip alkana šuva,
Nejaugi visi vieną atpildą gaus?

Puometie išlėka, musientās, dėltuo, ka viejoutās rodėnėis vakarās, tou pėlkoujė valondelė, kumet saulė jau nosėleidusi, vo lėmpas degtė dā nieks nelėd (taupė žibala, bova nesėnė pu kara), pas mumis gėvėnusi teta Gilian-dā iš Rokū ė mona sesou Inė, abėdvė gimnazistės, liuob atsigols alkieriou skersā luovas (ir aš, dā pėimenė, šalėp) ė dainious, dainious... Dainiava ė tou, aple kapus. Tėp kap šėndėina atsėmėno: i tavi smėlktėnuos smelkas keista, sunkė nusakuoma nuotaika – baladuojės medė i longus, laukė vies šniukšt, truoba priplūdusi tērštuo sombrieškas ė tuokiū baugė paslaptingu žuodiu...Bet parbrazd so viedrās iš pakūtės apsėžėgiavusi mama, parbėld so klumpės iš meistarnės pāpa, ėr uždegam žėburi. Akis markstuos nu staigiuos švėisuos, baugoms išsėsklaida, ė, kāp poets saka dainuos pabai-guo, mes grįžtam i gėvėnėma...

Tėkromuo nikė ė baugė kapā liuob atruodīs tiktā tās tomsėsės metu laikās. Bet praded tistė dėinas, tonkiaus ė tonkiaus švėistė pavasarė saulėlė, notėrpst snėigs, apsėpumporou medė, žalė daigelė jau kės nuosės iš po žemės – trauktėnās trauk i kapus – paveizietė, kāp vėskas beatruoda, kap tēn mūsa doublelės paržėimavuo-jė. Vo kuoks liuob būtė gražoms, ka sožidies pliuorė (tėp pas mumis vadėn alīvas), jazmėnā, kėtuokėi krūmā, giele-

lės! Atsėsiedi vėdorie dėinuos kor nuorintās – ar ont soulelė, ar ont rėntėnė krašta, a statė ont zuomata ė, ruoduos, tavės nebier: ė tiktās neišpasakita ramībė, bėtiū dūzgėms, tiktā lėipu šnariejėms... Ė dā kažkas, kuo nemuoki ivardintė. Tas dā kažkas, musintās, ir ir svarbiau-

(Nokelta i 24 psl.)

Tautodailininko Povilo Kuprio kapas Mosėdžio kapinėse